

УДК 351.756 (048)

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2411>*М. Є. Кисельов*

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ

Інститут примусового виконання рішень має глибоке коріння свого становлення та розвитку. Одним із перших документів, у якому зазначено наявність особи, яка примусово стягує борги з боржника, є «Руська правда» Ярослава Мудрого. Зокрема, було визначено обов'язок особи стягувача стягнути борг із боржника, якщо ж стягувач боргу не справлявся зі своїм обов'язком, то він сам ніс відповідальність майнового характеру. Також у «Руській правді» було описано підстави та порядок діяльності стягувачів боргу. Особа, яка стягувала борг, отже, виконувала рішення князя чи общини, не перебувала на службі у князя, отже, не мала статусу державного службовця. Особу, яка примусово стягувала борг із боржника, іменовали стягувачем.

Дещо пізніше назва «стягувач» була змінена на «пристав», що було продиктовано розширенням кола прав останнього, визначеністю даної особи як такої, що виконує судові рішення [1, с. 86]. Однак паралельно із судовими приставами мали місце ябедники, чолобитники тощо.

У період княжої доби ябедники та чолобитники поступово зникають, водночас посада пристава набуває офіційності та юридично закріплюється. Так, у договорі Великого Новгороду з Великим князем Ярославом Ярославовичем 1270 р. такі особи називалися приставами [2; 3] та були наділені відповідними владними повноваженнями щодо вжиття заходів примусового виконання судових рішень. Пристав залишався головною посадовою особою в системі органів примусового виконання рішень і в наступні історичні періоди, коли змінювався соціально-політичний устрій, реформувалася судова система тощо. Упродовж існування князівства на різних княжих землях обов'язки з виконання рішень судів виконували княжі тіуни, вірники, мечники, отроки [6]. Проте кожен із зазначених суб'єктів здійснював свої повноваження суто в межах примусового виконання рішення суду, тоді як примусове виконання юрисдикційних рішень інших органів влади не належало до їхньої компетенції.

У джерелі права XII–XIII ст. – Саксонському зерцалі – було визначено, що судовий виконавець міг бути із числа більгельдів, чиншевиків, шультгейсів. У разі потреби судовий виконавець повинен мати три гуфи, однак не менше півгуфи своїх земель. Обирати кандидата на пост судового виконавця повинні були судді чи шеффени (ст. 45). Після того як кандидатура судового виконавця була затверджена, він повинен скласти присягу вірності королю за правом вільної особи. Присяга судового виконавця проходила так. Суддя саджав його біля себе на подушку та давав святі мощі. Після цього вважалося, що судовий виконавець має юридично

права виконувати свої обов'язки. До прав судового виконавця належало: арештовувати, накладати стягнення на особу чи його майно за правом, якщо на це є рішення суду. Значимо, що в разі порушення норм закону судовим виконавцем до нього застосовувалася відповідальність у вигляді смертної кари, позбавлення майна. Судовий виконавець отримував заробіток коштом боржників (ст. 56) [4].

Отже, по-перше, судовий виконавець офіційно не перебував на державній службі у князя, але обов'язок складання ним присяги дає можливість говорити про виконання ним делегованих князем повноважень щодо примусового виконання судових рішень; по-друге, судовий виконавець не отримував заробітної плати з казни князя, а отримував винагороду за свою роботу шляхом стягнення суми з боржника; по-третє, за невиконання чи неналежне виконання судовим виконавцем своїх обов'язків до останнього застосовувалися заходи відповідальності.

Також в Саксонському зерцалі було визначено заборону судовому виконавцю застосовувати силу та зброю щодо осіб, визначених у рішенні суду. Незважаючи на те, що судовий виконавець обирався елітою та суддями, посада судового виконавця не належала до державних посад, а статус судового виконавця не був прирівняний до статусу державного службовця. Отже, судовий виконавець не мав права застосовувати заходи примусу.

Наступний еволюційний етап становлення приватного виконавця, на нашу думку, визначено в нормах магдебурзького права. Зокрема, мало місце підпорядкування українських земель Великому князівству Литовському, а згодом приєднання до Речі Посполитої. Так, у нормах магдебурзького права повноваження судового виконавця реалізуються через діяльність судових приставів. Основним завданням пристава стало виконання судових рішень. Судовий пристав вибирався суддею з-поміж вільних громадян та мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна за правом, коли він уповноважений на те судовим рішенням [2, с. 247; 6]. Судовий виконавець обирався лише суддею, тоді як на службі у князів не перебував, отже, не мав державного статусу.

У І Литовському статуті 1529 р. визначено, що рішення суду виконувалися дитячими, які служили при воеводах чи старостах. Однак до їхніх послуг зверталися в разі, коли було вчинено тяжкий злочин або коли пан, якому належала особа, що скоїла злочин, не виконував власноруч рішення суду [5].

Отже, на території України з кінця XIV до першої половини XVII ст. існувало два напрями виконання судових рішень. Згідно з першим, судові виконавці були посадовими особами, входили до складу судових органів і безпосередньо виконували судові рішення (державні виконавці). Другий характеризується наявністю безпосередніх судових виконавців, але їхні права делеговано земельним власникам, тобто панам, що зменшувало необхідну кількість безпосередніх державних службовців у сфері державної влади та вимагало сталої системи контролю за виконанням судових рішень (приватні виконавці) [6, с. 27].

У результаті проведеного аналізу нормативного закріплення статусу судових приставів (виконавців) можемо зазначити, що це особи, яким суди делегували повноваження з виконання судових рішень, однак фактично ні в нормах

писаного права, ні в нормах звичаєвого права не було чітко визначено правовий статус даних осіб і обсяг виконуваних ними делегованих повноважень. Водночас розвиток зобов'язального права в період князівської доби зумовив вироблення у свідомості населення саме обов'язку сплати податків чи інших фінансових зобов'язань у казну держави, водночас обстоювання своїх прав не було виражено та нівелювалося.

Уважаємо, що *X–XVII ст. можна назвати періодом княжої доби розвитку інституту недержавних виконавців*. Для даного періоду характерне таке: 1) відсутність єдиного підходу до назви осіб, що виконують судові рішення, зокрема: «пристав», «судовий виконавець», «ябедник», «чолобитник», «дитячий»; 2) делегування частини повноважень щодо виконання рішень суддів; 3) обиралися серед звичайних громадян суддями, шефеннами, а не князями; 4) виконувалися лише судові рішення; 5) не мали права застосувати примус із метою виконання своїх обов'язків; 6) були підконтрольними судді.

Після входження в 1654 р. більшості українських земель до Московського царства, а згодом Російської держави, на їхню територію поширюється дія «Судебника Івана III 1497 р.», за яким виконання рішень судів проводилось приставами, надольщиками, а інколи самими стягувачами [7, с. 94]. Отже, було розподілено завдання пристава та стягувача боргу, водночас передбачалося, що пристав виконував лише рішення суду, тоді як стягнення боргу могло бути і не на підставі рішення суду, а у зв'язку з фактичною його наявністю.

Наступним правовим актом, у якому більш деталізовано завдання, функції та порядок діяльності приставів, було Соборне уложення 1649 р. Уперше цим актом було названо даних осіб не судовими приставами. Актом було визначено, що пристави були повіреними воєвод, які за дорученням воєводи могли вилучати хлібні запаси та корми, продавати їх за низькими цінами особам, які звернулися до воєводи з відповідною чолобитною. Пристави повинні були протягом трьох днів доставити судові рішення до особи, якої воно стосується. У разі невиконання даного обов'язку на пристава чекало покарання у вигляді побиття батогами, з подальшою передачею справи іншому приставу [8, с. 117]. Водночас пристава надавалося право застосувати силу для виконання наказу воєводи, а також отримання фізичної допомоги від стрільців, пушкарів, захисників. Варто зазначити, що пристав став суб'єктом примусового виконання рішень воєвод.

У Георгіївському трактаті приватних виконавців називали ісправниками. Дані особи об'їжджали землі та забороняли селянам платити податок поміщикам, водночас платити вони повинні були лише ісправникам. Недержавні виконавці були родичами чи наближеними до князя особами [9].

Починаючи із другої половини XVIII ст. виконання судових рішень покладалося на посильного суду, який за місцем виконання звертав стягнення на майно у присутності не менше трьох шляхтичів, яких запрошувала особа, на користь якої виконувалося рішення [3, с. 142–143]. У період абсолютизму в Російській імперії Статутом цивільного судочинства 1864 р. судовим приставам надано особливий статус спеціальних службових осіб для виконання судових рішень, які були створені при касаційних департаментах сенату, судових палатах і окружних судах,

а також при мирових суддях та їхніх з'їздах [2, с. 9]. Діяльність судового пристава характеризувалась самостійністю, коли суд чи органи прокуратури не могли ініціювати контроль за здійсненням виконавчого провадження [6].

Отже, починаючи з кінця XVIII ст. судові виконавці стали суб'єктами виконавчого провадження; отримали офіційний статус, що сприяло визначенню кола прав і обов'язків даних осіб; отримали самостійність та незалежність у виконанні своїх завдань та функцій. Водночас відзначимо, що XVIII–XIX ст. на Правобережній Україні суб'єктами виконання судових рішень була поліція як суб'єкт, наділений публічно-владними повноваженнями, тоді як на Лівобережній Україні дані функції було покладено на посильний суд – допоміжний орган суду.

Після проведення Судової реформи Олександра II 1864 р. було створено загальні суди та мирові суди. Судові пристави функціонували при судах різних рівнів, водночас виконували не лише завдання щодо виконання судових рішень, але й інші повноваження: вручення учасникам процесів повісток і судових документів, а також учинення будь-яких дій, необхідних для виконання судових рішень. У разі необхідності пристави могли звертатися за сприянням до поліції. Пристави були об'єднані в самоврядні корпорації за округами судових палат, солідарно відповідали за шкоду від неправомірних дій своїх членів, мали дисциплінарну владу. Під час вступу на посаду пристави вносили заставу. Пристави отримували платню, їхні дії додатково оплачувалися тими, на чю користь вони відбувалися [10].

Наступний період, на нашу думку, можна назвати *імператорським (XVII–XIX ст.)*, характеризується такими рисами: 1) відбувається тотальне нівелювання ролі та функцій недержавних виконавців; 2) утворюються офіційні посади судових приставів, тобто осіб, які перебували вже на державній службі, до того ж такі пристави поділялися на групи: 1) судові пристави – виконували лише рішення судів; 2) пристави, які виконували рішення імператора; 3) недержавні пристави – виконували другорядну, допоміжну функцію.

XIX–XX ст. стало для інституту державних та недержавних виконавців переломним періодом, тобто наступив період розбалансованості системи інституту примусового виконання судових та рішень інших органів. Судових виконавців призначають народні комісаріати через краєві й обласні ради депутатів трудящих, а пізніше Міністерство юстиції союзної чи автономної республіки. Знову ж таки спостерігається одновекторність спрямування їх на виконання лише рішень суддів. Також на законодавчому рівні не визначено як вимоги до кандидатури виконавця, так і порядок його державної (недержавної) діяльності. У цей час немає законодавчо визначеного поділу виконавців на державні та недержавні. Отже, пропонуємо даний період назвати *радянським (XIX–XX ст.)*.

Особливо активного розвитку інститут приватних виконавців набуває за часів незалежності України, у *сучасний період*. Розвиток громадської думки, закріплення системи судової влади та визначення принципів судочинства сприяють виникненню питання щодо того, яким чином створити таку систему виконання судових рішень, щоб реалізувати конституційні принципи та забезпечити захист прав та свобод громадян. На наш погляд, вдалим вирішенням даного питання є чітке, нормативно визначене розмежування інститутів державного виконавця

та приватного виконавця. Варто зазначити, що лише після здобуття Україною незалежності вперше вживається як на законодавчому, так і на науковому рівнях поняття «приватний виконавець». До 1999 р. дане поняття вживалося у значення «недержавні виконавці» або взагалі не було нормативного розподілу між даними суб'єктами.

Література

1. Кравцов Д.И., Бусыгина О.С. Становление и развитие института судебных приставов в России. Право и социальные отношения. *Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского государственного аграрного университета*. 2018. № 2. С. 84–95.
2. Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів : у 2-х т. / за заг. ред. В.Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.
3. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст., 1648–1782. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 179 с.
4. Саксонское зеркало. Земское право. Кн. третья. Перев. Л.И. Дембо. Москва : Наука. 1985. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIII/Sachsenspiegel/frametext3.htm>.
5. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/pred.phtml?id=2269>.
6. Марченко М.Г. Становлення приватного виконавця в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 4. С. 25–29.
7. Скомороха Л.В. Державна виконавча служба: Історія і сучасність. *Право України*. 2002. № 8. С. 94–98.
8. Тихомиров М.Н., Елифанов П.П. Соборное уложение 1649 г. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm>.
9. Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. Георгиевский трактат. URL: https://books.google.com.ua/books?id=YHmGDWAAQBAJ&pg=PT988&lpg=PT988&dq=история+частных+исполнителей&source=bl&ots=Pp9rrS4_ig&sig=ACfU3U0XVbxN9M24iXPrlbJKpux4iVOMCg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKewiBp-vk8vLpAhVp_CoKHf3fBnsQ6AEwBnoECAGQAQ#v=onepage&q=история%20частных%20исполнителей&f=false.
10. Судебная реформа Александра II. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Судебная_реформа_Александра_II#Судебные_приставы.

Анотація

Кисельов М. Є. Генезис розвитку діяльності приватного виконавця як суб'єкта примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. – Стаття.

Запропоновано еволюцію правового регулювання діяльності приватних виконавців поділити на такі періоди: I. Період княжої доби (X–XVII століття), характерним було таке: 1) відсутність єдиного підходу до назви осіб, що виконують судові рішення, зокрема: «пристав», «судовий виконавець», «ябедник», «чолобитник», «дитячий»; 2) делегування частки повноважень щодо виконання рішень суддів; 3) обиралися із числа звичайних громадян суддями, шефеннами, а не князями; 4) виконувалися лише судові рішення; 5) не мали права застосувати примус у цілях виконання своїх обов'язків; 6) були підконтрольними судді. II. Імператорський період (XVII–XIX століття), характеризується такими рисами: 1) відбувається тотальне нівелювання ролі та функцій недержавних виконавців; 2) утворюються офіційні посади судових приставів, тобто осіб, які перебували вже на державній службі, до того ж такі пристави поділялися на групи: 1) судові пристави – виконували лише рішення судів; 2) пристави, які виконували рішення імператора; 3) недержавні пристави – виконували другорядну, допоміжну функцію. III. Радянський період (XIX–XX століття), наступив період розбалансованості системи інституту примусового виконання судових та рішень інших органів. Судових виконавців призначають народні комісаріати через краєві і обласні ради депутатів трудящих, а пізніше Міністерство юстиції союзної чи автономної республіки. Знову ж таки спостерігається одновекторність спрямування їх на виконання лише рішень суддів. Немає законодавчо визначеного поділу виконавців на державні та недержавні. IV. Сучасний період – чітке, нормативно визначене розмежування інститутів державного виконавця та приватного виконавця.

Визначено, що в Україні діє змішана модель примусового виконання судових та інших юридичних рішень є невід'ємною частиною реформи судової системи. Інститут приватних виконавців зазнав трансформаційних перетворень, які виявлялися не лише у зміні підпорядкування, а й в офіційному визнанні їхнього правового статусу.

Ключові слова: примусове виконання, приватний виконавець, державний виконавець, виконавче провадження, судова реформа.

Summary

Kiselyov M. E. The genesis of the development of the private executor as a subject of enforcement of court decisions and decisions of other bodies. – Article.

It is proposed to divide the evolution of legal regulation of private executors into the following periods: I. Period of the princely period (from X–XVII centuries) was characterized by: 1) petitioner, children's; 2) delegation of part of the authority to implement the decisions of judges; 3) were elected from among ordinary citizens by judges, chiefs, not princes; 4) only court decisions were executed; 5) did not have the right to use coercion in order to perform their duties; 6) were under the control of judges. II. The imperial period (from the XVII–XIX centuries) is characterized by the following features: 1) there is a total leveling of the role and functions of non-state performers; 2) official positions of bailiffs are formed, i.e. persons who have already been in the civil service, and such bailiffs were divided into two groups: I. bailiffs – executed only court decisions; II. Bailiffs who carried out the decisions of the emperor; 3) non-state bailiffs performed a secondary, auxiliary function. III. The Soviet period (XIX–XX centuries) came a period of imbalance in the system of enforcement of court and decisions of other bodies. Bailiffs are appointed by people's commissariats through regional and oblast Soviets of Workers' Deputies, and later by the Ministry of Justice of the Union or Autonomous Republic. Again, there is one vector of direction of executors in the direction of execution only of judges' decisions. There is no legally defined division of performers into state and non-state. IV. The modern period is a clear normatively defined distinction between the institutions of state performer and private performer.

It is determined that in Ukraine there is a mixed model of enforcement of court and other jurisdictional decisions and is an integral part of judicial reform. The institute of private performers underwent transformational transformations, which were manifested not only in the change of subordination, but also in the official recognition of their legal status.

Key words: enforcement, private enforcement agent, state enforcement agent, enforcement proceedings, judicial reform.